

Lenní institut na statcích českého krále v období středověku a v raném novověku

/ Markéta Novotná /

V rámci své disertační práce zpracovávané na Ústavu českých dějin FF UK pod vedením prof. PhDr. Josefa Žemličky, DrSc., bych chtěla navázat na svoji diplomovou a rigorózní práci, v nichž jsem sledovala využití lenního institutu na královské doméně zejména na příkladu tzv. Karlštejnské manské soustavy.¹ Tentokrát bych však chtěla k dané problematice proniknout nejen z hlediska vlastní pramenné kritiky, nýbrž bych se ráda zamyslela i nad dílčími přístupy, které formovaly nejen výsledné závěry o výše zmíněném tématu, ale rovněž i otázky, které byly souvisejícím pramenům kladeny.

Z výše zmíněných přístupů bych se chtěla nejprve věnovat uchopení lenní problematiky z hlediska tzv. historiografického diskursu, s jehož proměnou bylo vždy úzce svázáno zpracování této otázky, stejně tak jako v případě jiných kulturně podmíněných fenoménů. Podle tohoto modelu došlo v souladu s vývojem dějin dějepisectví k proměně chápání lenního institutu od právní normy, jejíž závaznost byla přeceňována, až k svěbytnému typu neustále se měnícího sociálního vztahu v duchu postmoderního diskursu. V případě karlštejnské manské soustavy lze takovéto právněhistorické pojetí demonstrovat například na studii Josefa Krasoslava Chmelenského z roku 1835 o Karlštejnském manském právu.² Další možný přístup k lennímu institutu v mnohém souvisí s rámcem, do něhož byla tato problematika na přelomu 19. a 20. století zařazena, a to konkrétně ve spojitosti s hradem jakožto svěbytným dobovým fenoménem nadaným vlastními významy. V případě karlštejnské manské soustavy se tak v obecném povědomí zformovaly představy, které v mnohém souvisejí s hradem Karlštejnem jako s místem symbolického významu, zejména v 19. století jako s tzv. „místem paměti“, a které

- 1 Viz Novotná, Markéta: Karlštejnská manská soustava na počátku 17. století. In Historie '99: studentská vědecká konference: Olomouc 1.–2. prosince 1999. 1999, s. 43–60; táž: Kamýk nad Vltavou a jeho vilikace. *Mediaevalia historica Bohemica* 11, 2007, s. 117–136; táž: Karlštejnská manská soustava. In Venclík, D. (ed.): *Karlštejn a jeho význam v dějinách*. NPÚ, 2011, s. 110–127.
- 2 Chmelenský, Josef K.: *K. Karlštejnské manské právo*. ČČM 9, 1835, s. 255–268.

byly automaticky přeneseny i na zdejší manskou soustavu, jakkoliv nemají v dochovaných pramenech, zvláště pro starší období, výraznější podporu. S tímto nazíráním souvisí i dosavadní nemnohá zpracování této problematiky, neboť základní literaturou k tomuto tématu překvapivě dosud zůstává stručná zmínka Augusta Sedláčka v rámci jeho popisu hradu Karlštejna v šestém díle jeho monumentálního díla Hradů, zámky a tvrze království českého. Z hlediska pramenné kritiky si Sedláček udržel velmi střízlivý postoj a v podstatě na základě povahy pramenů určil dodnes platné mantinely „bezpečného“ poznání této problematiky, stejně jako v případě dalších královských manských domén, které dosud čekají na své zpracování. Na druhé straně rámcem, do kterého karlstějnskou manskou soustavu zasadil a jenž pochopitelně vycházel z dobových myšlenkových proudů, tuto problematiku zakonzervoval, a to především z hlediska možných otázek, které by mohly být pramenům kladeny.³

Další potencionální otázky týkající se lenní problematiky, kterými bych se mohla dále zabývat, vycházejí již z vlastní pramenné kritiky. Použijeme-li opět příklad karlstějnské manské soustavy, tak vlastní počátky zdejších lén spojil již August Sedláček s hradem Kamýkem nad Vltavou, resp. s tzv. kamýčkou vilikací, neboť právě ve spojitosti s ní máme dochovanou první zprávu o jejich existenci, a to v podobě imunitní listiny z roku 1336 vydané Janem Lucemburským pro leníky kamýcké vilikace. V dalším vývoji jsou mnohé lokality zmíněné v této písemnosti zaznamenány jako manské statky s příslušností k hradu Karlštejnu až v prvním Karlštejnském manském kvaternu z roku 1605, a tak nezbyvá nic jiného než v tomto dlouhém období čerpat pouze z několika málo přímých a z nevelkého množství nepřímých pramenů, často nejednoznačných. Od 80. let 14. století se jako pramen nabízejí desky dvorské, nicméně ty představují rovněž problém sám o sobě, neboť zde není často specifikováno, k jakému hradu dané zboží náleží, a to nikoliv jen v případě karlstějnské manské soustavy. Badatelé tak ke svým závěrům docházejí zpětnou rekonstrukcí na základě daného lenního zboží, u něhož se předpokládá buď dlouhodobější sepětí s hradem, nebo z určité specifikace dané osoby a jejího spojení s daným zbožím. Potencionální leníci bývají často označeni například výrazem „*famuli*“, „*ministeriales*“, v deskách dvorských

3 Rozborem ideologického rámce Sedláčkových Hradů, zejména analýzou pojmu hrad jakožto dobového symbolu nadanému svěbytnými kulturními významy, se zabývali například Tomáš Durdík či Zdeněk Hrbata. Durdík, Tomáš: August Sedláček a studium českých feudálních sídel. In: Kopiczková, Božena (ed.): August Sedláček a pomocné vědy historické. Mladá Vožice 1995, s. 89–95; Hrbata, Z.: Hradů a jejich zříceniny. In: Hodrová, Daniela (ed.): Poetika míst. Praha 1997, s. 25–41.

jako „*serviles regii*“ a dané zboží jako „*servilis hereditas*“.⁴ Většina pramenů tak představuje problém sám o sobě a spíš vede k dalším otázkám než k jednoznačným odpovědím. Právě v souvislosti se zmíněnými deskami dvorskými se tak nabízí jiný přístup k této problematice, a to nikoliv z hlediska jednoho hradu a jeho lén, ale z hlediska lén jako celku, jako souboru určitého zboží spravovaného z jednoho centra. Tento podvojný pohled nepopírá nijak existenci lenního zboží, služeb atd. svázaných s hradem Karlštejnem, zároveň však umožňuje se odpoutat od fenoménu hradu Karlštejna nebo fenoménu hradu vůbec. Bohužel není mnoho prací, o něž bych se mohla opřít⁵, například již vzpomínané desky dvorské nebyly dosud jako pramenný celek vytěženy. Jediná výrazná studie, která rozebírá průběh procesu před soudem dvorským a způsob jeho zapsání do desk, v podstatě není nic jiného než předmluva k jejich jednotlivým vydáním od Gustava Friedricha. Samotný průběh procesu byl velmi složitý, často například není ani jasné, kdo dané zboží obdržel. Stejně tak se nedaří identifikace karlštejnských lén v souvislosti s osobami, které zasahovaly do soudního procesu, neboť mnohé z nich často zároveň působily v nejvyšších postech panovnické komory či dvorského soudu, a právě z této pozice měly možnost získávat jednotlivé purkrabské úřady v královské doméně, čehož také pochopitelně využívaly a tyto posty doslova kumulovaly. Tento model není nijak ojedinělý, od purkrabského úřadu již nebylo daleko k získání jednotlivých lén, pokud již je dříve neměli, a setkáváme se s tím, jak ve středověku, tak i na počátku 17. století. Například Jiří z Roztok působil nejen jako nejvyšší lovčí, nýbrž i ve funkci karlštejnského a královklátského purkrabí. Další problém s identifikací jednotlivých zboží souvisí s průnikem tzv. vyšehradských lén, především v druhém desetiletí 15. století, která vznikala v několika případech i z těch, co jsou teoreticky považována za karlštejnská. Ani tato problematika nebyla dosud výrazněji zkoumána.⁶

Co se týká časového vymezení mé práce, není důvod nerespektovat obecně přijímané společensko-politické mezníky, nicméně bych ráda opustila dosavadní jednostranné zasazování lenní problematiky pouze do starší doby, neboť k právnímu zániku lén, včetně karlštejnských, došlo až v roce 1869, kdy na základě všeobecného říšského zákona z roku 1862 vznikl stejný

4 RBM III, č. 139, s. 59; Tadra, Ferdinand (ed.): Listy kláštera zbraslavského. Praha 1904, č. 233, s. 191–192; Archiv český XXXVI, kraj Vltavský a Kamýcký, č. 22, s. 333. DD VII, První kniha půhonná, s. 12, č. 37.

5 Šmahel, František: Modrý klobouček ze Sezimova Ústí. Příspěvek k právní archeologii. SbSPS 3, 1992, s. 85–90.

6 Burdová, Pavla: Desky dvorské, SAP 47, 1997, s. 115.

i pro Čechy, Moravu a Slezsko nařizující nucenou alodizaci veškerého lenního zboží. Jakkoliv není účelem této práce přeceňovat úlohu lenního institutu, přesto lze najít ještě v raném novověku způsoby jeho platného využití, jak vyplývá například z interpretace tohoto fenoménu podle výše zmíněného historiografického diskursu jako specifického typu společenské vazby. V případě karlštejnské manské soustavy si lze vytvořit plnohodnotnou představu o jednotlivých vlastnicích zdejších lén teprve až na počátku 17. století, na základě prvního karlštejnského manského kvaternu s majetkoprávními zápisy pro období 1605–25, na nějž pak navazuje souvislá řada dalších kvaternů.⁷ Co se týká jednotlivých nabyvatelů lén z řad nižší šlechty lze využít například model, který vytvořil Václav Bůžek v práci *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*. Stejně tak jako ve středověku, ani v raném novověku nebyly dosud mnohé otázky související s lenním institutem prozkoumány, ať už se jedná například o kategorii nesvobodných osob jako nabyvatelů některých karlštejnských lén, jak vyplývá z berní ruly, či o problematiku tzv. lén Pražského hradu.⁸

7 Tamtéž, s. 115–116.

8 Beránek, Karel – Uhlířová, Věra: *Česká léna. Inventář SUA, 1963*, např. s. 1, 7.